

ДО ДИСКУСІЇ ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ

ЩИРБА Мар'яна Юріївна - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

УДК 340.12:327.39

В статті проводиться аналіз поняття правового статусу як юридическої категорії. Определены следующие характеристики правового статуса: основывается на социальном положении человека; отражает место субъектов права в системе общественно-правовых отношений; имеет комплексный и системный характер; отмечается универсальностью и устойчивостью. Доказано, что структура правового статуса личности включает: 1) основные элементы - принципы правового статуса; 2) правовозможностные элементы - права и свободы личности и гарантии их реализации; 3) ограничительные - обязанности лица и юридическая ответственность за их невыполнение.

Ключевые слова: правовой статус, социальный статус, права, обязанности, элементы правового статуса.

Постановка проблеми

Правовий статус особи – одна з найважливіших категорій в суспільстві, що відстоює інтереси гуманності та демократизму. Основне призначення права полягає не тільки в урегулюванні суспільних відносин, але й в забезпеченні прав та свобод особистості в соціальній реальності. Не дивлячись на те, що сучасна теоретична юриспруденція доволі широко користується терміном «правовий статус», усе ж він не є усталеною теоретичною константою. Тому первинним є аналіз понятійно-категоріального апарату цього юридичного феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика, пов'язана з особливими правами людини, досліджувалася фахівцями в галузі юриспруденції, серед яких, зокрема Н. Оніщенко, Н. Опольська, О. Скакун та інші. Питаннями теоретико-правового розуміння правового статусу займалися І. Жаровська, А. Колодій, О. Петришин, М. Цвік та інші. Проте враховуючи широкомасштабність проблематики та новітні тенденції її правового регулювання, залишається ряд недосягнутих теоретичних проблем, серед яких структура правового статусу.

Метою статті є аналіз поняття правового статусу як юридичної категорії, визначення його ознак та елементного складу.

Виклад основних положень

«Статус» – це абстрактний багатозначний термін; у загальному значенні означає сукупність стабільних значень параметрів об'єкта або суб'єкта. Юридичний словник визначає категорію «статус» як правове положення суб'єкта права – громадянина або юридичної особи, що характеризується та визначається його організаційно-правовою формою, статутом, свідоцтвом про реєстрацію, правами і обов'язками, відповідальністю, повноваженнями, що виходять із законодавчих і нормативних актів [1, с. 601].

Для встановлення сутності правового статусу необхідно визначити його характерні риси. На нашу думку, до них можна віднести наступні.

1. Правовий статус ґрунтується на соціальному становищі людини. Останнє відображає приналежність до певної соціальної групи в суспільстві та вказує на роль, яку людина виконує в соціумі. Соціальний статус – соціальна позиція людини в межах групи або спільноти, яка пов'язана з її певними правами та обов'язками. Саме за допомогою поняття «статус» ми ідентифікуємо один одного в різних соціальних структурах [2, с. 151]. Соціальний статус включає біологічні та соціальні риси індивіда. Науковець О.П. Горбань виділяє такі риси: 1) ознаки, що характеризують соціальні зв'язки і відносини людини (економічні, політичні, національні, класові, юридичні, моральні та ін.); 2) набуті особистим досвідом знання, навички, звички, культурний рівень; 3) біологічно обумовлені риси: інстинкти, темперамент, відчуття, елементарні потреби, стан здоров'я; 4) риси індивідуальної психіки та мислення, здатності пізнавати мир, створювати твори літератури, науки і мистецтва [3, с.27].

Саме соціальне становище є базисом для формування правового статусу. Класик американської соціології Дж. Мід розглядає соціальний статус як становище людини в контексті соціальних відносин, зв'язків. Він може бути тимчасовим або стійким, постійним [4, с. 217].- Дисонанс соціальних ролей, що виконує особистість, та правового регулювання його прав та обов'язків призводить до девіації правової системи, а як наслідок, правового нігілізму та негативної правової соціалізації, недовіри до органів державної влади. Правовий статус – це юридично закріплене соціальне становище людини.

Правовий статус відображає місце суб'єктів права в системі суспільно-правових відносин. Правовий статус відображає права та обов'язки суб'єкта права та взаємодію цих чинників зі статусом інших суб'єктів. Це поняття поєднує в собі функціональну та оціночну сторони, показує те, що індивід може чинити, що він робить, які результати його дій та як вони оцінюються іншими людьми, суспільством [5, с. 176].- У широкому аспекті правовий статус демонструє зв'язок особи з державою, органами публічної влади, що виступають від її імені, суспільством загалом та його групами, з іншими суб'єктами права. Як вказує О. Ф. Скакун, правовий статус особи – юридично закріплене

становище людини в суспільстві, відповідно до якого особа як суб'єкт права вступає у правовідносини, координує свою діяльність і поведінку у суспільстві [6, с. 57].

Правовий статус встановлює принципи взаємодії між особою та суспільством у правовій реальності, поряд з цим закріплює місце та роль окремої особистості у праві та правових відносинах. «Правовий статус має визначальне значення для правового регулювання поведінки особи: він служить умовою визначених взаємин між ними, обумовлює зміст поведінки особи в різних ситуаціях» [7, с.123].

1. Має комплексний та системний характер. Ознаку комплексності ми закликаємо розуміти як повноту її складових елементів. Саме вказана ознака, на нашу думку, видозмінила праворозуміння цієї категорії в останні роки науковою спільнотою. Донедавна правовий статус визначався як сукупність прав та обов'язків, проте таке розуміння звужує досліджувану категорію. До правового статусу мають включатися ще додаткові складові, які створюють основу для функціонування прав та обов'язків та сприяють, забезпечують попередньо вказані базові складники.

Комплексність передбачає сумісність усіх елементів правового статусу, а системність - відсутність їх конкуренції. В середині такої загальної категорії як «правовий статус» усі складові об'єднані в єдину структуру, за однаковими підходами, методологічними критеріями та принципами. Єдність та взаємозв'язок усіх елементів правової системи передбачає її належну системність. Від ефективного забезпечення та функціонування кожного елементу залежить цілісність та ефективність правового статусу. У свою чергу, незначна прогалина одного з них впливає загалом на всю систему. Для прикладу, на можливість неналежного функціонування однієї з таких гарантій як справедливе правосуддя автоматично нівелиює весь механізм прав та свобод особи, призводить до декларативності такого основного елементу правового статусу, як права людини. Або скажімо, відсутність відповідальності за правопорушення спричиняє неналежне виконання обов'язків суб'єктами права.

2. Універсальність правового статусу. Термін «універсальний» тлумачиться як такий, що охоплює все або багато чого у якійсь

ділянці, галузі життя; всеосяжний [8, с. 450]. Правовий статус як загальна категорія має широкий характер, оскільки характерний для становища особи не в окремих вузьких соціальних відносинах, а у практично всіх сферах суспільного життя, головне, щоб вони підпадали під правове регулювання держави. Включає в себе весь аспект відносин від політичної до шлюбно-сімейної сфери, від неповноліття до «золотого» віку. За рахунок цієї ознаки забезпечується особлива значимість правового статусу в житті людини та функціонуванні суспільства. Також універсальність полягає в тому, що правовий статус характерний для кожної людини, він є надбанням кожного у демократичній державі. Він є взаємозалежний з правом та взаємообумовлений з ним.

3. Стійкість правового статусу. Така ознака вказує на відносно стабільний характер досліджуваної категорії, її статичність, оскільки їй не притаманні швидкі безсистемні зміни та трансформації. Завдяки нормативному закріпленню в конкретних правових нормах забезпечується відносна стійкість статусу. Вказана ознака є вагомою для ефективного функціонування всіх елементів, забезпечує інформаційну складову, передбачає обізнаність людини зі своїм статусом.

Правовий статус особистості окреслює її «простір» у правовій системі, ставить перепони неналежному правовому регулюванню, яке суперечить інтересам суспільства, держави, визначає критерії правових заборон. Тому чітке визначення сутності та елементів правових статусів окремих категорій осіб є прерогативним для підвищення рівня правової культури суспільства. Правовий статус - одна з найважливіших політико-правових категорій, проте точаться дискусії, щодо елементів правового статусу особи.

Проведені нами узагальнення доктринального розуміння складових правового статусу подано в таблиці.

Отже, аналіз наукових положень про структуру правового статусу дає нам можливість зробити наступні узагальнення.

· У юридичній науці поширені різні трактування структури правового статусу, що включають як вузьке розуміння, так і насиченість багатоконпонентними громіздкими елементами;

· Більшість науковців обов'язково вводить у структуру правового статусу права та обов'язки суб'єкта права.

· Не є поширеною теза про включення у правовий статус таких елементів, як правові норми та правовідносини.

· Дискусійними є наступні елементи: правосуб'єктність, принципи правового статусу, громадянство, гарантії прав та свобод та відповідальність, законні інтереси. Тому вважаємо, що стосовно останніх необхідно висловити власну позицію.

Спочатку, що стосується правосуб'єктності. Тут можна виділити два напрямки досліджень: первинне розуміння правового статусу і модерністське. При цьому другий напрямок не тільки критикує перше, але й широко використовує його досягнення, перш за все в категоріальній області. На підставі цього напрошується висновок про недоцільність протиставлення названих напрямів, а їх консенсуального використання в дослідженні суб'єкта права.

Первинне праворозуміння пов'язує суб'єкт права з категорією правосуб'єктності, яка визначається як особлива юридична якість чи властивість, що дозволяє особі або організації стати суб'єктом права, причому ця юридична якість визнається за державою, а сам суб'єкт характеризується як елемент правових правовідносин. Не бачаючи необхідності предметніше досліджувати таку позицію, ми зупинимося тільки на тому, що цитуємо яскравого представника такої доктрини. Так, Н. Марченко вказує, що «не природа, не суспільство, а тільки держава в дійсності визначає, хто і за яких обставин може бути суб'єктом права, а отже, і учасником правовідносин, якими якими він повинен володіти. Тільки законом може встановлюватися або визнаватися та особлива юридична якість чи властивість, яке дозволяє особі або організації стати суб'єктом права. Ця якість, або властивість, називається правосуб'єктністю. Її неможливо довільно встановити, змінити або скасувати. Правосуб'єктність не залежить від волі і бажання приватних осіб і організацій. Вона так само, як і складові її ланки - правоздатність та дієздатність, виникає, змінюється або припиняється не інакше як тільки за допомогою об'єктивного права» [9, с.592]. Розу-

Складові правового статусу	Науковці, що відстоюють зазначену структуру ¹
Тільки права (правовий статус сам виступає складовою частиною системи прав)	Марченко М.Н.
Права і обов'язки	Лукашова Є.А., Халфіна Р. О., Строгович М.С., Горшнев В.М.
Права, свободи, обов'язки	Котюк В.О., Марковичева Е. В.
Права, обов'язки, гарантії їх реалізації	Паровишник О. В.
Права, свободи, обов'язки, відповідальність	Рассолов М.М., Горшеньов В. М.
Права, свободи, обов'язки, правосуб'єктність	Скакун О.Ф., Голосніченко І.П.
Права, обов'язки, їх гарантії, юридична відповідальність	Зуй В. В., Юхта О.Г., Швець І.В., Гнилорібов В.
Права, свободи, законні інтереси, обов'язки	Зайчук О. В., Оніщенко Н. М.
Принципи правового статусу, громадянство; права, свободи, обов'язки, гарантії прав і свобод.	Панасюк В.В.
Принципи правового статусу, громадянство; правосуб'єктність, права, свободи, обов'язки, гарантії правового статусу	Кравченко В. В.
Правові норми, правові принципи, правосуб'єктність; права, свободи, обов'язки, гарантії прав, свобод та обов'язків, громадянство; юридична відповідальність	Магновський І. В., Колодій А. М., Олійник А. Ю., Саблук С.А., Ортинська Н.В.

¹ В цій статті не подано посилання на праці авторів, оскільки вказане значно перевищило загальноприйнятий список посилань для такого виду наукових робіт

міння виключно легістського підходу до права та держави відповідно створює розуміння місця особи у праві тільки через встановлені правила поведінки.

Модерніське сприйняття правового статусу особи вказує на необхідність визнання за особою комплексу характеристик, які у правовій, демократичній державі забезпечували б можливість бути активним учасником правового життя, мати вплив на визначення своїх прав, бути здатними в повній мірі реалізувати їх та вимагати гарантії їх захисту. Вважаємо, що правоздатність слід розуміти як передумову правового статусу, однак заперечувати права та свободи суб'єкта права і зводити їх виключно до здатності у праві є не цілком правильно. Таким чином, правоздатність і правовий статус взаємопов'язані, проте не тотожні явища і категорії, останнє є ширшим, структурно складнішим, багатшим, виступає узагальнюючим, збірним поняттям. Проте комплекс прав передбачає їх взаємопов'язаність з обов'язками суб'єкта, оскільки без зворотної

дії неможливе налагодження правопорядку та законності у суспільстві.

Як вказує М. Козюбра, «права, свободи й обов'язки людини і громадянина є одним з найбільш важливих соціальних та правових інститутів, що є мірилом, стандартом для визначення досягнень суспільства, оптимальним показником рівня цивілізованості держави й суспільства, докорінної зміни взаємин між громадянином і державою, коли людина, громадянин не має завдячувати державі за надані їй права та свободи, а перетворюється у вільного і рівного партнера держави, котра стосовно людини має не тільки права, але й обов'язки» [10, с.3-6].

На нашу думку, створюють передумову для правового статусу ще й такі елементи, як громадянство та законні інтереси. Громадянство як тісний зв'язок особи і держави виражається у взаємних правах та обов'язках, створюючи підґрунтя у вигляді державної правової політики для базових елементів. Законний інтерес знаходить свій вираз через систему прав людини, тому з метою уникнення «важкості» право-

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться аналіз поняття правового статусу як юридичної категорії. Визначено наступні характеристики правового статусу: ґрунтується на соціальному становищі людини; відображає місце суб'єктів права в системі суспільно-правових відносин; має комплексний та системний характер; відзначається універсальністю та стійкістю. Доведено, що структура правового статусу особи включає: 1) засадничі елементи – принципи правового статусу; 2) правоуможливлювальні елементи – права і свободи особи та гарантії їх реалізації; 3) обмежувальні – обов'язки особи та юридична відповідальність за їх невиконання.

Ключові слова: правовий статус, соціальний статус, права, обов'язки, елементи правового статусу.

SUMMARY

The article analyzes the concept of legal status as a legal category. The following characteristics of the legal status are defined: is based on a person's social status; reflects the place of the subjects of law in the system of social and legal relations; has a complex and systemic character; is characterized by versatility and stability. It is proved that the structure of the person's legal status includes: 1) the basic elements - the principles of legal status; 2) the legal elements - the rights and freedoms of the person and the guarantees of their implementation; 3) restrictive - responsibilities of the person and legal liability for their non-fulfillment.

Keywords: legal status, social status, rights, duties, elements of legal status.

Література

вої конструкції ми також не включаємо вказане правове явище у структуру правового статусу.

Проте такі елементи, як гарантії прав та свобод особи і відповідальність, повинні існувати для того, щоб базисні елементи не носили виключно декларативний характер, а виражали реальну правову цінність для особистості.

Отже, з вказаного можна зробити наступні висновки.

1. Не дивлячись на широке теоретико-правове використання терміну «правовий статус» відсутнє єдине, погоджене його праворозуміння.

2. Визначено наступні характеристики правового статусу: ґрунтується на соціальному становищі людини; відображає місце суб'єктів права в системі суспільно-правових відносин; має комплексний та системний характер; відзначається універсальністю та стійкістю.

3. Структура правового статусу особи включає: 1) засадничі елементи – принципи правового статусу; 2) правоуможливлювальні елементи – права і свободи особи та гарантії їх реалізації; 3) обмежувальні – обов'язки особи та юридична відповідальність за їх невиконання.

1. Большой юридический словарь / [ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских]. – М. : ИНФРА, 2004. – 704 с.

2. Социология : [учебник] / [Волков Ю. Г., Добренков В. И., Нечипуренко В. Н., Попова А. В.]. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Гардарики, 2003. – 512 с

3. Горбань О. П. Правовий та соціальний статус іноземця та особи без громадянства /- О. П. Горбань // Форум права. - 2007. - № 1. -- С. 26-33.

4. Мід Дж. Від жесту до символу // Американська соціологічна думка. - М. : Изд-во МГУ, 1994. - С. 217-218.

5. Ануфриев Е. А. Социальный статус и активность личности. Личность как объект и субъект социальных отношений / А. Е. Ануфриев. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 288 с.

6. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. - Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. - 520 с.

7. Санжарук Т. О. Правовий статус як властивість індивідуального суб'єкта права та компетенція як властивість колективного суб'єкта права / Т. О. Санжарук // Актуальні проблеми держави і права. - 2005. - Вип. 25. - С. 122-128.

8. Словник української мови: в 11 томах. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, — Том 10, 1979. — С. 450.

9. Марченко Н.М. Теория государства и права: учебник / Н.М. Марченко – [2-е изд., перераб. и доп.] - 640 с.

10. Козюбра М.І. Права і свободи людини і громадянина в новій Конституції України /- М.І. Козюбра //Адвокат – 1996 - № 2. - С. 3-7.